

ОСВІТНІЙ ТА КУЛЬТУРНИЙ РОЗВИТОК ПОДІЛЛЯ В ХІХ СТ.

В 30-50-х рр. ХІХ століття на Поділлі почали формуватись демократичні засади української культури. Цьому в значній мірі сприяв приїзд до Кам'янця-Подільського в 1846 р. Т.Г. Шевченка. В цей період тут працювало чимало прогресивних діячів культури. Так, у 1845-1849 рр. у місті жив і творив польський і український композитор, етнограф, громадський діяч А. Коципінський. Активно розповсюджував поезію Т.Г. Шевченка вчитель П. Чуйкевич. В селі Струча Ушицького повіту жив і працював український фольклорист і етнограф А.І. Димінський.¹

У 1866 р. з ініціативи передової частини інтелігенції в Кам'янці-Подільському відкрилася перша на Поділлі публічна бібліотека, 1913 р. в межах сучасної області було 6 бібліотек.

Помітний слід у культурному житті краю залишили чимало відомих митців. Серед визначних уродженців Поділля – видатна російська артистка М.Г. Савіна (народилась в Кам'янці-Подільському), з с. Михалківці Ярмолинецького району походить український композитор і піаніст М.А. Завадський, автор понад 500 творів, більшість яких пройнята народно-пісенними мотивами. Композитор В.І. Заремба народився в м. Дунаївцях, автор 30 творів, писав музику на слова Т.Г. Шевченка, "Дивлюсь я на небо" (М. Петренка), "Повій, вітре, на Україну" (С. Руданського), "Стоїть гора високая" (Л. Глібова) та ін.

На Поділлі деякий час працювали і зробили чималий внесок у розвиток української культури і науки П.Г. Житецький – відомий український філолог-славист, автор численних праць з українського мовознавства, літератури і фольклору (був викладачем Кам'янець-Подільської гімназії у 1864-1867 рр.), Д.К. Заболотний – згодом видатний український мікробіолог – працював лікарем у Кам'янець-Подільському. Протягом 1893-1899 рр. у Кам'янець-Подільській семінарії навчався М.К. Леонович – славетний український композитор.²

На території сучасної Вінниччини до кінця ХІХ ст. не існувало ні музеїв, ні наукових товариств. До 1870 р. не було жодної публічної бібліотеки. На 998 жителів передплачувалась одна газета чи журнал.³ Коли до цього додати те, що на 47260 чол. населення на початку ХХ ст. в середньому припадав лише один лікар⁴, то стає очевидною вся неприваблива картина важкого життя трудового народу, приреченого гнобительською політикою російського царизму на злидні, темряву і неосвіченість.

Але, незважаючи на всі перешкоди, Вінниччина не залишилась осторонь культурних процесів, які відбувалися в цей період. Так, тут народилися й творили музику українські композитори П.І. Ніщинський і М.Д. Леонтович, у Тиврові й Голово-Русаві працював композитор К.Г. Стеценко, протягом 1879-1888 рр. у села Браїлів та Сьомаки приїжджав Чайковський, де написав ряд музичних творів.

Світову славу завоював співак-гітарист, уродженець Погребища М.Д. Соколовський.

Велику громадську й наукову роботу на Вінниччині проводили російський хірург М.І. Пирогов та український мікробіолог й епідеміолог Д.К. Заболотний, який за радянських часів був Президентом Академії наук УРСР.

Подільська земля животворними соками наснажувала і творчість класика української літератури М.М. Коцюбинського. Його дитинство і юність пройшли, як він говорив, на тім же багатім природою, теплім, прекраснім Поділлі.⁵ В будинку, де народився і жив письменник, створено літературно-меморіальний музей.

Уродженцями Вінниччини є також українські письменники А.Т. Свидницький та С.В. Руданський. Перший з них у романі "Люборацькі" відтворив чарівну красу Поділля, другий – дотепно використав життєві факти краю у співомовках.

Мальовнича краса Поділля привертала увагу великої поетеси Лесі Українки. Проїжджаючи залізницею через Вінницю і Жмеринку до Одеси, вона зачаровано оглядала тутешні сади та гаї. Подільському краю поетеса присвятила такі слова:

Красо України Подолля!

Розкинулось мило, недбало!
Здається, що зроду недоля,
Що горе тебе не знавало.⁶

Загалом культурне життя і побут населення Поділля мали свої особливості порівняно з іншими регіонами. Сформувався подільський мовний діалект, своя обрядовість, народні ритуали і традиції.

Із введенням у 1804 р. Статуту навчальних закладів на Поділлі відкриваються парафіяльні і повітові училища Міністерства народної освіти. Лише за один рік в губернії було відкрито 21 училище, в тому числі в таких містах як Вінниця, Брацлав, Кам'янець-Подільський та ін.⁷

На 1825 р. у Подільській губернії існувало вже 44 парафіяльні училища. Навчальні дисципліни в них були такі: чистописання і правопис, польська, латинська, німецька, французька, російська мови, географія, стародавня і російська історія, у деяких училищах вивчали музику і малювання. Так, у 1804 р. з 1458 учнів Барської, Вінницької, Кам'янець-Подільської, Немирівської шкіл російську мову вивчали 437 учнів, німецьку – 314, французьку – 509, малювання – 79, музику – 172 учні.⁸

З прийняттям нового Статусу середніх і нижчих навчальних закладів (1828 р.) було різко обмежено свободу творчості і самодіяльності в навчальному процесі. Відповідно до нього освіта стала становою. Кожен тип школи мав давати завершальну освіту для дітей того стану, для якого він призначався. Наступність між початковою, середньою і вищою школами, яка передбачалася Статутом 1804 р., було ліквідовано. Діти нижчих станів мали доступ лише до церковнопарафіяльних шкіл. Для дітей купців, ремісників, міщан створювалися трикласні повітові училища з широким курсом навчання. Гімназії залишалися привілейованими навчальними закладами для дворянських дітей.⁹

У 40-х і першій половині 50-х рр. ХІХ ст. існувала розмаїтість, неузгодженість у характері навчального процесу гімназій. Помітним було прагнення підвести їх до вищого рівня викладання наук. Навіть у житті одного й того самого навчального закладу були значні коливання: періоди розквіту в його діяльності змінювалися періодами занепаду. Діяльність гімназій значною мірою залежала від того, як далеко знаходились вони від культурного й адміністративного центру.¹⁰

Після 1848 р. посилюється реакційність освітньої політики уряду. Освіту і культуру народу вважали потенційною політичною загрозою державного ладу. В 1849 р. було прийнято новий Статут гімназій, яким передбачалося подальше посилення станового характеру школи.

На чолі навчальних округів було поставлено попечителя, до обов'язків якого входило наглядати за навчальними закладами. У підпорядкуванні попечителів округів були куратори ліцеїв та гімназій, інспектори приватних і казенних училищ.¹¹

Але навіть після шкільної реформи російський царизм слідкував за станом освіти на Україні, в тому числі на Поділлі. Так, у звіті за 1866 р. приватний учитель Барської школи доповідав директору училищ Подільської губернії за якими підручниками навчаються учні і що всі вони дозволені цензурою. В примітці, зокрема, вказав, що всі діти між собою розмовляють російською мовою, а в недільні та святкові дні завжди разом з ним бувають "При Богослуженні и Молебствии в барском Православном соборе".¹²

Не кращий стан справ був і в гімназіях навчального округу. Так, на 1860 р. в гімназіях навчався 441 учень, з них 392 – діти дворян; 5 – діти священників; почесних громадян і купців – 1; міщан і різночинців – 12; козаків, колоністів, селян – 12; євреїв – 10; іноземців – 9. З них за віросповіданням: православних – 164, греко-католиків – 263, лютеранців – 4, іудеїв – 10.¹³

Міністерська інструкція з метою активізації навчання гімназистів вимагала мати в кожному класі окремі лави для відмінників та старанних дітей.

Перша лава фарбувалась у колір, відмінний від кольору інших лав класу, друга лава залишалась того ж кольору, що й всі інші в класі, але була обведена зверху і по краю тим самим кольором, у який пофарбована перша лава. Над обома лавами розміщували написи: над першою – "Відмінник", а над другою – "Старанний". Згідно інструкції, в церкві під час служби відмінники та старанні стояли окремо від інших, ближче до вівтаря. В столовій кімнаті вони обідали за окремим столом і щоденно отримували додаткову страву.

Таким чином, освітній та культурний розвиток на Україні і Поділлі відбувався в руслі розвитку шкільної реформи Російської імперії, в складі якої на той час і перебувала Подільська губернія.

В умовах розкладу феодально-кріпосницької системи на Поділлі виникає мережа народних училищ, гімназій та інших навчальних закладів, але вони були не в змозі забезпечити потребу громадян Поділля в освіті.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Шкільнюк І. та ін. Культура Поділля в першій половині XIX століття // Тези доповідей XV Вінницької обласної історико-краєзнавчої конференції. - 1996. - С. 26.; 2. Історія міст і сіл УРСР. Хмельницька область. - К., - 1970. - С. 31-32; 3. Россия. Военно-статистический сборник. Вып. 4. -СПб., 1871. - С. 887; 4. Фиалковский В.П. Краткий обзор состояния медицины в Подольской за 1911 год. - 1913. - С. 106; 5. Коцюбинський М.М. Твори в шести томах. - Т.6. - К., 1962. - С. 7; 6. Вінниця. Історичний нарис. Вінниця, 1964. - С. 116; 7. Удод О.П., Початкова освіта на Поділлі наприкінці XVIII - першій половині XIX ст. // Тези доповідей сьомої Подільської історико-краєзнавчої конференції. - Кам'янець-Подільський, 1986. -С. 49; 8. Там само. - С. 478; 9. Москаленко Н.В. Розвиток навчальних закладів з XIX ст. та система управління школи // Педагогіка і психологія. - 1994. - № 4. - С.141; 10. Лопухівська А.В. З історії розвитку гімназій і ліцеїв в Україні. - К. - 194. С. 11; 11. Москаленко Н.В. Розвиток навчальних закладів з XIX ст. та система управління школи // Педагогіка і психологія. - 1994. - № 4. - С.142; 12. Кам'янець-Подільський державний міський архів (далі - К-П ДМА) - Ф. 67.- Оп. 1. - Спр. 243. - Арк. 65-66; 13. Там само. - Ф 67. - Оп. 1. - Спр. 243. - Арк. 172.

О.Є. Верещагіна

ПОЛЯКИ ПОДІЛЬСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ У XIX СТ.

З давніх часів подільські землі привертала увагу переселенців з різних регіонів. Починаючи з періоду Київської Русі, на Поділлі поступово оселяються вірмени, євреї, поляки тощо. Кожна національна група вступала в різноманітні побутові і культурні зв'язки з автохтонним населенням, взаємно збагачуючи свої традиції. Однією з великих громад, що з'явилась на території Поділля ще в Середньовіччя, є польська громада.

Цікавим і бурхливим періодом її історії на теренах краю стало XIX ст. Відправною точкою подій слугувала надія на відродження царства Польського за часів Олександра I. Коли їй не судилося збутися, поляки утворили масонські ложі і таємні общини з метою повстання проти Росії. У союзники було обрано декабристів, центр яких знаходився у місті Тульчині. Та декабристи доповіли владі про таємні польські общини і останні змушені були на деякий час припинити свою діяльність.

Царський уряд вживав чисельні заходи, щоб підірвати панівне становище римо-католицької церкви на Поділлі, яка була духовним оплотом поляків та їх родин. Та факти свідчать про те, що до 30-років XIX ст. подільські римо-католицькі парафії краю мали досить міцні позиції. Так, на Поділлі у 1810 р. було кам'яних костьолів – 74, дерев'яних – 27; кам'яних каплиць – 12, дерев'яних – 29; священників – 284; приходських училищ – 30; богоділень – 29, де налічувалось 215 церковноприслужників; парафіян – 196725 чоловік. За період з 1810 по 1830 рр. на Поділлі¹ було збудовано 25 католицьких храмів. Напередодні польського повстання 1830-1831 рр. на подільській землі функціонувало близько 130 костьолів і 30 монастирів.

Саме польське повстання дозволило активізувати дії царського уряду проти римо-католицької церкви та її парафіян, переважну кількість яких склали поляки. Слід зазначити, що роль, яку виконала католицька церква у вище зазначених подіях, сприяла падінню її авторитету серед населення краю: обкрадалися хати православних священників, над ними самими знущались як за часів Речі Посполитої, паплюжились церковні образи і реквізити тощо.

Внаслідок репресивних дій влади проти поляків на Поділлі було закрито багато монастирів і костьолів. Уряд залишив лише 92 костьоли, 69 каплиць, 6 монастирів². Конфісковане майно повстанців і католицької церкви уряд роздав російським поміщикам та православній церкві.

25 червня 1840 р. Микола I підписав указ про скасування дії Литовського статуту на